

KAJIAN FILOLOGI SÂHÂ KONSEP NISTHÂ, MADYÂ, UTÂMÂ WONTËN ING SÊRAT WIGNYÂTÂYÂ

PHILOLOGI STUDY AND THE CONCEPTS OF NISTHÂ, MADYÂ, UTÂMÂ IN THE SÊRAT WIGNYÂTÂYÂ MANUSCRIPT

déning: Agustina Pratiwi, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta, e-mail: agustinapratiwi170896@gmail.com

Sarining Panalitèn

Ancasing panalitèn mênikâ antawisipun, (1) ngandharakên asiling *inventarisasi naskah Sêrat Wignyâtâyâ*, (2) ngandharakên *deskripsi naskah Sêrat Wignyâtâyâ*, (3) ndamêl *transkripsi teks Sêrat Wignyâtâyâ*, (4) ndamêl *transliterasi teks Sêrat Wignyâtâyâ*, (5) ndamêl *suntingan teks Sêrat Wignyâtâyâ*, (6) ndamêl *terjemahan teks Sêrat Wignyâtâyâ*, sâhâ (7) ngandharakên *konsep nisthâ, madyâ, utâmâ ing teks Sêrat Wignyâtâyâ*. Panalitèn mênikâ ngginakakên *metode panalitèn filologi modern sâhâ metode deskriptif*. Asiling panalitèn mênikâ antawisipun, 1) *naskah Sêrat Wignyâtâyâ kalêbêt naskah tunggal*. 2) *Deskripsi naskah Sêrat Wignyâtâyâ* taksih saé, sêratanipun cêthâ. 3) *Transkripsi teks Sêrat Wignyâtâyâ* ngginakakên *metode transkripsi diplomatik*. 4) *Transliterasi teks Sêrat Wignyâtâyâ* ngginakakên *metode transliterasi standar*. 5) *Suntingan teks* ngginakakên *metode suntingan standar*, déné sadâyâ éwah-éwahan ing *suntingan teks* kaandharakên ing *aparatur kritik*. 6) *Terjemahan teks* ngginakakên *metode terjemahan harfiah, terjemahan isi, sâhâ terjemahan bebas*. Sadâyâ *metode terjemahan* kasêbut dipungarap kanthi kontekstual. 7) *Konsep nisthâ, madyâ, utâmâ* tumrap manungsâ sâhâ *konsep nisthâ, madyâ, utâmâ* mliginipun tumrap guru.

Pamijining têmbung: *kajian filologi, konsep nisthâ madyâ utâmâ, sêrat wignyâtâyâ*.

Abstract

The aims of this study include: 1) explaining the results of the Sêrat Wignyâtâyâ manuscript inventory, (2) describing the description of the Sêrat Wignyâtâyâ manuscript, (3) transcribing the text of Sêrat Wignyâtâyâ, (4) making transliteration of the text of Sêrat Wignyâtâyâ (5) making text edits of Sêrat Wignyâtâyâ, (6) making translation of the text of Sêrat Wignyâtâyâ, and (7) describes the concept of nisthâ, madyâ, utâmâ in the text of Sêrat Wignyâtâyâ. This study used modern philology research method and descriptive method. The results of this study include: 1) the Sêrat Wignyâtâyâ script was classified as a single script. 2) Description of the script Sêrat Wignyâtâyâ was still good and the writing was clear. 3) Text transcription Sêrat Wignyâtâyâ used diplomatic transcription methods. 4) Text transliteration Sêrat Wignyâtâyâ used the standard transliteration method. 5) Text editing used standard edit methods, while all changes in text edits were discussed in the critical apparatus. 6) Text translation used the method of literal translation, content translation, and free translation. All of the translation methods were done contextually. 7) The concept nisthâ, madyâ, utâmâ for human and concept nisthâ, madyâ, utâmâ especially for teachers.

PURWÂKÂ

Miturut Djamaris (2002: 3), *filologi* inggih mênikâ ngèlmi ingkang objek panalitènipun *naskah-naskah* lami ingkang ngêwrat *teks*. Wondéné miturut Mulyani

(2009:1), *filologi* inggih mênikâ satunggaling ngèlmi ingkang gègayutan kaliyan wohing karyâ sastrâ kados ta bab bāsâ, kasusastran, sâhâ kabudayan. Saking andharan ing inggil sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih *filologi*

inggih mênikâ ngèlmi ingkang ngrêmbag bab *naskah sâhâ teks* kinâ. *Naskah sâhâ teks* mênikâ wontên gêgayutanipun kaliyan wohing kasusastran sâhâ magêpokan kaliyan *studi* bab bâsâ, sastrâ, sartâ budâyâ minangka asiling budâyâ jaman rumiyin. Ancasipun panalitèn mênikâ kanggé ngandharakên sâhâ ngrêmbag isinipun *Sêrat Wignyâtâyâ*.

Sasanèsipun, panalitèn mênika ugi ngandharakên *konsep* nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ ingkang kawrat ing *Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ supados sagêdâ dados piwulang ingkang saé ing pagêsangan, amargi ing jaman samênikâ kathah tiyang ingkang èwêd mbédakakên pundi ingkang kalêbêt tumindak nisthâ ingkang kêdah dipunsingkiri, pundi ingkang kalêbêt tumindak madyâ, sâhâ pundi kalêbêt tumindak utâmâ ingkang kêdah dipunlampahi ing pagêsangan mênikâ.

Wondéné ingkang dados pawadan kapilihipun *teks Sêrat Wignyâtâyâ* ingkang kasimpên wontên ing *Museum Sânanbudâyâ* mênikâ amargi *kondisi fisik naskah*-ipun taksih saé. Sasanèsipun, inggih mênikâ sêratan *teks*-ipun ugi taksih cêthâ. *Teks*-ipun ngêwrat *konsep* nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ ingkang gayut kaliyan pagêsangan samênikâ.

Wondéné ingkang dados pawadan kapilihipun *teks Sêrat Wignyâtâyâ* ingkang kasimpên wontên ing *Museum Sânanbudâyâ* mênikâ amargi *kondisi fisik naskah*-ipun taksih saé. Sasanèsipun, inggih mênikâ sêratan *teks*-ipun ugi taksih cêthâ. *Teks*-ipun

ngêwrat *konsep* nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ ingkang gayut kaliyan pagêsangan samênikâ.

Adhêdhasar andharan dhasaring panalitèn ing nginggil, sagêd kadamêl wosing prakawis. Wondéné wosing prakawis panalitèn mênikâ kados makatên.

1. Kadospundi *inventarisasi naskah Sêrat Wignyâtâyâ*?
2. Kadospundi *deskripsi naskah Sêrat Wignyâtâyâ*?
3. Kadospundi *transkripsi teks Serat Wignyâtâyâ*?
4. Kadospundi *transliterasi teks Serat Wignyâtâyâ*?
5. Kadospundi *suntingan teks Serat Wignyâtâyâ*?
6. Kadospundi *terjemahan teks Sêrat Wignyâtâyâ*?
7. Kadospundi *konsep* nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ ing salêbêting *teks Sêrat Wignyâtâyâ*?

GÊGARAN TEORI

1. Pangrêtosan *Filologi*

Filologi inggih mênikâ satunggaling ngèlmi ingkang gayut kaliyan wohing kasusastran ingkang magêpokan kaliyan bab bâsâ, sastrâ, sâhâ budâyâ (Baroroh-Baried, 1985: 1). Djamaris (2002: 3) ugi ngandharakên bilih *filologi* inggih mênikâ salah satunggaling ngèlmi ingkang *objek kajian* panalitènipun *naskah-naskah* kinâ.

2. Ancasing *Filologi*

Ancasipun panalitèn *filologi* tumrap *naskah Sêrat Wignyâtâyâ*, inggih mênikâ ndadosakên *teks Sêrat Wignyâtâyâ* sagêd kaandharakên kanthi cêthâ, nggambarakên kawontênaning *naskah Sêrat Wignyâtâyâ*, ndamêl *transkripsi teks Sêrat Wignyâtâyâ*, ndamêl *transliterasi teks Sêrat Wignyâtâyâ*, satêmah asiling *suntingan* sagêd ndadosakên *naskah teks Sêrat Wignyâtâyâ* rêsik saking sêratan ingkang lêpat, sâhâ asiling *terjemahan* sagêd dados sarânâ kanggé mangrêtosî isining *teks* tumrap tiyang ingkang botên paham bâsâ Jawi.

3. Aliran Filologi

Ngèlmi *filologi* kapèrang dados kalih *aliran*. Miturut Baroroh-Baried (1985: 2), kalih *aliran* mênikâ inggih *aliran filologi tradisional* sâhâ *aliran filologi modern*. *Filologi tradisional* dipunginakakên kanggé sarânâ nalusur *naskah* asli ingkang ngêwrat *naskah* ingkang risak utawi *korup*. Ancasing *Filologi tradisional* inggih mênikâ madosi *teks* ingkang kawrat ing *naskah* ingkang dipunanggêp cêlak kaliyan *teks* ingkang asli.

Wondéné ingkang *filologi modern* inggih mênikâ naliti *naskah-naskah* ingkang kaanggêp minangka asiling cipta ripta tiyang jaman rumiyin ingkang taksih sagêd kawaos ing jaman mênikâ. *Filologi modern* dipunginakakên wontên ing panalitèn *filologi* kanthi ancas kanggé mahami isining *teks*, kaénthâ-énthâ isinipun kanthi nglêrêsakên waosan utawi *teks* ingkang kasêrat lêpat sâhâ gayut kaliyan bab bâsâ, kasusastran,

kabudayan, agami, lsp ingkang jumbuh kaliyan kawontênaning *teks* rikâlâ dipunsêrat.

4. Objek Panalitèn Filologi

Objek panalitèn *filologi* kapérang dados kalih, inggih mênikâ *naskah sâhâ teks*. Miturut Mulyani (2009: 1) *naskah* Jawi inggih mênikâ anggitan ingkang sinêrat, ingkang taksih asli mênâpâ déné têdhakanipun, ugi ngêwrat mawarni-warnining bab wohing kabudayanipun masarakat ing jaman rumiyin, ingkang dipunandharakên mawi bâsâ Jawi.

Wondéné *teks* mênikâ minangka isining *naskah* utawi *manuskrip* utawi *handschrift*. Miturut Mulyani (2014: 2) *teks* inggih mênikâ rêrangkèning têtêmbungan ingkang ngêwrat wosing *naskah*. Isining *teks* inggih mênikâ *ide-ide* utawi *amanat* ingkang kaandharakên déning panganggit dhatêng pamaos.

5. Lampahing Panalitèn Filologi

Lampahing panalitèn *filologi* inggih mênikâ urutan lampahing panalitèn *filologi* ingkang gêgayutan sabên urutanipun. Lampahing panalitèn *filologi* kapratêlakakên kados ing ngandhap mênikâ.

a. Inventarisasi Naskah

Inventarisasi naskah mênikâ wiwitan lampahing *filologi*. *Inventarisasi naskah* inggih mênikâ *ndaftar sadâyâ naskah* ingkang dipunpanggihakên. *Inventarisasi* katindakakên amargi *teks* ingkang dipuntaliti wontên mapintên-pintên têdhakanipun (Istanti, 2013: 9). *Inventarisasi naskah* mênikâ katindakakên kanthi cârâ *studi*

katalog rumiyin (Bambang-Purnomo, 2007: 33).

b. *Deskripsi Naskah*

Ancasing *deskripsi naskah* inggih mênikå kanggé *menginformasikan* kahanan fisik sâhå *non-fisik naskah* (Mulyani, 2014: 44). *Deskripsi naskah* inggih mênikå nggambarakên wujuding *naskah* ingkang badhé dipuntaliti kanthi rinci.

c. *Transkripsi*

Miturut Mulyani (2009: 14) *transkripsi* inggih mênikå *alih tulis* sêrataning *teks* mawi aksârå ingkang sami kaliyan aksaraning *teks*. *Transkripsi* kapérang dados kalih *metode*, inggih mênikå *metode transkripsi diplomatik* sâhå *metode transkripsi standar*. Mulyani (2013: 106) ngandharakên bilih *metode transkripsi diplomatik* inggih mênikå cârå anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* ingkang kasêrat mênâpâ wontènipun kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksârå ingkang sami. Wondéné *metode transkripsi standar* inggih mênikå cârå anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* ingkang kasêrat kanthi adhêdhasar *Ejaan yang Disempurnakan (EYD)*.

d. *Transliterasi*

Transliterasi inggih mênikå *alih tulis* kanthi cârå ngéwahi satunggaling jinising aksârå dhatêng aksârå sanèsipun (Baroroh-Baried, 1985: 65). *Transliterasi* kapérang dados kalih *metode*, inggih mênikå *metode transliterasi diplomatik* sâhå *metode transliterasi standar*.

Mulyani (2013: 102,104) ngandharakên bilih *metode transliterasi diplomatik* inggih mênikå cârå anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* ingkang kasêrat mênâpâ wontènipun kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksârå ingkang bédå. Wondéné *metode transliterasi standar* inggih mênikå cârå anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* ingkang kasêrat adhêdhasar *Ejaan yang Disempurnakan (EYD)*.

e. *Suntingan*

Naskah Sêrat Wignyåtâyå mênikå kalêbêt *naskah tunggal*, milå *suntingan teks* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *metode edisi naskah tunggal*. *Suntingan teks* kanthi *metode edisi naskah tunggal* miturut Baroroh-Baried (1985: 69) wontên kalih, inggih mênikå *suntingan teks edisi diplomatik* sâhå *suntingan teks edisi standar*. *Suntingan teks edisi diplomatik* dipuntindakakên kanthi ancas supados pamaos langkung gampil mangrêtosi *teks* saking *naskah* sumbêr ingkang botên dipunéwahi. Wondéné *suntingan teks edisi standar* ngêdalakên *naskah* kanthi nglêrêsakên kalêpatan-kalêpatan sâhå *ketidakajegan* sartå *ejaan*-ipun dipunjumbuhakên kaliyan aturan ingkang limrah.

f. *Parafrase*

Parafrase inggih mênikå ngéwahi dhapukan sêkar dados dhapukan gancaran (Mulyani, 2012: 17). Ancasing nindakakên *parafrase* mênikå kanggé ngéwahi rêrêngganing bâså salêbêting *teks* dados

gancaran supados gampil dipunmangrêtosi isinipun *teks*.

g. **Aparat Kritik**

Aparat kritik inggih mênikâ wujud *pertanggung jawaban ilmiah* saking *kritik teks* ing salêbêting *suntingan teks* utawi ngandharakên *teks* ingkang sampun rêsik saking lêpating sêrat, inggih botên wontên ingkang *korup* (Mulyani, 2009: 29). Anggènipun nyêrat *kritik teks* wontên kalih cârâ, inggih mênikâ kanthi nyêrat ing sangandhaping *teks* minangkâ *catatan kaki* sâhâ sagêd dipunlampirakên ing sawingkingipun *suntingan teks* minangkâ *catatan halaman*.

h. **Terjemahan**

Terjemahan inggih mênikâ alih bâsâ saking bâsâ sumbêr (basu) wontên ing bâsâ sasaran (basa), utawi alih maknâ saking basu wontên ing basa (Mulyani, 2014: 47). Wondéné miturut Catford lumantar Mulyani (2014: 48), *terjemahan* inggih mênikâ nggantos basaning *teks* (basu) wontên ing bâsâ sanès (basa) ingkang sadrajad kaliyan bâsâ-bâsâ sanèsipun. *Metode terjemahan* dipunpérang dados tigâ, inggih mênikâ *terjemahan harfiah*, *terjemahan isi* utawi têngês sâhâ *terjemahan bebas* (Mulyani, 2014: 47).

b. **Sêkar Mâcâpat ing Salêbêting *Teks-
teks Jawi***

Mâcâpat inggih mênikâ sêkar utawi gêguritan *tradisional*. Mâcâpat ugi dipunsêbut sêkar alit. Manawi dipuntingali saking kêrata bâsâ, têngêsipun mâcâpat inggih mênikâ mâcâ

papat-papat, anggènipun maos sabên sakawan wandâ (Muttaqin, 2014: 8). Sêkar mâcâpat mênikâ cacahipun wontên sawêlas warni ing antawisipun, (1) Maskumambang, (2) Mijil, (3) Sinom, (4) Kinanthi, (5) Asmârândanâ, (6) Gambuh, (7) Dhandhanggulâ, (8) Durmâ, (9) Pangkur, (10) Mêgatruh, sâhâ (11) Pocung.

c. ***Konsep Nisthâ, Madyâ, sâhâ Utâmâ***

Miturut Tedjowirawan (2001: 189), *nisthâ* mênikâ dipunsêbabakên saking sipat sâhâ tumindak ardâ. *Madyâ* mênikâ saking sipat ingkang wasis ing pangintên-intên, sagêd nimbang samubarang prakawis kanthi saé. Wondéné utâmâ mênikâ saking kasantosaning budi.

Endraswara (2006: 145) ngandarakên bilih, abdi miturut pitunjuking *etika* râjâ kapérang dados tigâ inggih mênikâ *nisthâ*, *madyâ*, sâhâ utâmâ. Abdi ingkang *nisthâ* mênikâ, antawisipun (a) manawi pêrang gampil nyêrah dhatêng mêngsahipun, sâhâ (b) mundur ing papêrangan amargi ajrih. Abdi ingkang *madyâ* mênikâ manawi kalah lajêng mundur kanthi alus, botên gugup, sâhâ manawi dipunsêrang malih kêdah têtêp samêktâ. Wondéné abdi ingkang utâmâ mênikâ manawi kalah kêdah têtêp tênguh sâhâ ngatos-atos, sartâ kêdah ngémutakên sasaminipun abdi supados têtêp tênguh. Abdi mênikâ kêdah tansah émut bibit kawitipun, antawisipun (a) kêdah tansah émut dhatêng lèluhur ingkang langkung rumiyin prihatos, (b) kêdah narimâ, (c) sagêd cêgah hâwâ nêpsu sawêtawis, (d) kêdah gadhah raos *syukur*

dhumatêng Gusti ingkang Mâhâ Kuwaos, (e) kêdah njagi tiyang alit supados sagêd têntrem, (f) tansah njagi supados botên wontên abdi ingkang tumindak ardâ, (g) tansah ngupados sandhang sâhâ têdhâ, sâhâ (h) gadhah wawasan, tâtâ krami, sâhâ tumindakipun saé dhatêng sasaming abdi.

Miturut Babad Tanah Jawi lumantar Endraswara (2013 : 12) kêpêmimpinan Jawi kapèrang dados tigang indhakan inggih mênikâ nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ. Inggang kapisan pangarsâ nisthâ. Pangarsâ ingkang nisthâ inggih mênikâ pangarsâ ingkang mélikan artâ. Inggang kaping kalih inggih mênikâ pangarsâ madyâ. Pangarsâ ingkang madyâ mênikâ katitik saking kalih pèrangan ing antawisipun, (1) pangarsâ purun paring sapèrangan rêjêkinipun kanggé rakyat kanthi raos *ikhlas*. (2) Pangarsâ madyâ sagêd ngukum rakyatipun ingkang tumindak dosa kanthi cârâ adil nanging taksih nggatosakên *HAM* (nganggé kirâ-kirâ lan watârâ). Pangarsâ madyâ mênikâ botên bédâ-bédakakên tiyang ing bab ukum. Inggang kaping tigâ inggih mênikâ pangarsâ utâmâ. Pangarsâ ingkang utâmâ inggih mênikâ pangarsâ ingkang bèrbudi bâwâ lêksânâ.

Caraning Panalitèn

Wontên ing panalitèn mênikâ ngginakakên jinis panalitèn *deskriptif* sâhâ panalitèn *filologi modern*. Panalitèn *deskriptif* dipunginakakên ing panalitèn mênikâ amargi trêp kanggé sarânâ naliti *objek* panalitèn,

inggih mênikâ *naskah sâhâ teks* ingkang kalêbêt têtilaraning tiyang jaman rumiyin. Wondéné panalitèn *filologi* dipunginakakên ing panalitèn mênikâ amargi sumbêr panalitènipun inggih mênikâ *naskah sâhâ teks*, salajêngipun ancasipun panalitèn *filologi* kanggé ngandharakên kawontênaning *objek* panalitèn inggih mênikâ *naskah sâhâ teks*.

Sumber data wontên ing panalitèn mênikâ *teks Sêrat Wignyâtâyâ*. *Naskah Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ kalêbêt *naskah* tunggal kasimpên wontên ing *Perpustakaan Museum Negeri Sânanbudâyâ sinêrat mawi aksârâ Jâwâ* carik kanthi nomêr *koleksi* PB A 71. *Teks Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ dhapukaning sêkar mâcâpat.

Câra anggènipun ngêmpalakên *data* ngginakakên panalitèn *filologi* inggih mênikâ: 1) ndamêl *inventarisasi*, 2) ndamêl *deskripsi naskah*, 3) ndamêl *transkripsi*, 4) ndamêl *tranliterasi*, 5) ndamêl *suntingan teks*, 6) ndamêl *parafrase sâhâ* 7) ndamêl *terjemahan*. Salajêngipun, *instrumen* ingkang wontên ing panalitèn mênikâ awujud *kartu data*. *Kartu data* mênikâ kanggé nyêrat *data-data* ingkang kasêrat ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ*, *inggih menika* kanggé nyathêt (1) asiling *deskripsi naskah Sêrat Wignyâtâyâ*, (2) asiling *transliterasi sâhâ suntingan teks Sêrat Wignyâtâyâ*, (3) asiling *terjemahan teks Sêrat Wignyâtâyâ*, (4) asiling *aparatur kritik* ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ*, sâhâ (5) *konsep* nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ salêbêting *teks Sêrat Wignyâtâyâ*.

Teknik analisis data ingkang kaginakakên wontên ing panalitèn inggih mênikâ *teknik analisis deskriptif*. Kaelan (2005: 68) ngandharakên bilih *teknik analisis data* wontên sakawan, inggih mênikâ maos sâhâ *reduksi data, klasifikasi data, display data, sâhâ penafsiran*. Salajêngipun, ngêсахakên *data* wontên ing panalitèn mênikâ kanthi cârà *validitas sâhâ reliabilitas*. *Validitas* ingkang kaginakakên mênikâ *validitas semantik*. *Reliabilitas* ingkang dipunginakakên ing panalitèn inggih mênika *reliabilitas intrarater sâhâ reliabilitas interrater*.

ASILING PANALITÈN SÂHÂ PANGRÊMBAGIPUN

d. *Inventarisasi Naskah*

Adhêdhasar *studi katalog* ingkang sampun katindakakên, panaliti manggihakên *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* mawi *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Museum Sânbudâyâ Yogyakarta Jilid I* kanthi nomêr koleksi PB A 71. *Naskah* mênikâ kalêbêt *naskah tunggal* amargi namung kapanggihakên 1 (satunggal) *eksemplar* ingkang kasimpên ing *museum Sânbudâyâ*.

e. *Deskripsi Naskah*

Sêrat Wignyâtâyâ kasimpên ing *perpustakaan Museum Sânbudâyâ, Yogyakarta* kanthi nomêr kode koleksi *naskah* L 356. Kawontênaning *naskah* taksih saé. Dlancang ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *naskah* mênikâ dlancang warni soklat ênèm. *Teks* ing salêbêting *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* kasêrat mawi aksârâ Jâwâ carik

ingkang kaanggit déning R. Sastrâ Puspità ing Surakarta.

f. *Transkripsi Teks Sêrat Wignyâtâyâ*

Transkripsi inggih mênikâ kagiyatan alih tulis sêrataning *teks* mawi aksârâ ingkang sami kaliyan aksaraning *teks*. *Metode transkripsi* ingkang dipunginakakên wontên ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ* inggih mênikâ *metode transkripsi diplomatik*. Anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* mênikâ kados mênâpâ wontênipun, inggih kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksârâ ingkang sami.

g. *Transliterasi sâhâ Suntingan Teks Sêrat Wignyâtâyâ*

Metode transliterasi ingkang dipunginakakên ing panalitèn inggih mênikâ *metode transliterasi standar* utawi nggantos sêrataning *teks* adhêdhasar *Ejaan yang Disempurnakan (EYD)*. Wondéné *suntingan teks* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikâ inggih *suntingan teks edisi standar*.

Asiling *transliterasi sâhâ suntingan teks Sêrat Wignyâtâyâ* kaandharakên kanthi *tabel*. Têtêmbungan ingkang dipun-sunting dipunsêrat ing *aparât kritik*. Ancasing katindakakên *aparât kritik* inggih mênikâ kanggé nglêrêsakên *teks* ingkang *korup*, satêmah mbiyantu pamaos anggènipun mangrêtosî isining *teks Sêrat Wignyâtâyâ*. Salajêngipun, kapanggihakên sakawan dâsâ têtêmbung ingkang dipun-sunting. Sasanèsipun têtêmbung-têtêmbung ingkang kalêbêt ing *aparât kritik* ing nginggil.

Tabel 1: Asiling Transliterasi Standar sâhå Suntingan Teks Sêrat Wignyâtâyå

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
<p>Pupuh 1 : Sinom (Kåcå 1) /-/ rarasên wuryaning råså/ dèn marsudi trusing ati/ sasmitaning Kang Kawasa/ trajuné pârå Maharsi/ puspitå kang wus mintir/ pinidånå jroning kalbu/ tâtå titining råså/ supayané åjå kongsi/ kêtêlah mring angkaraning tindak ardå//</p>	<p>Pupuh 1 : Sinom (Kåcå 1) /-/ rarasên wuryaning råså/ dèn marsudi trusing ati/ sasmitaning kang Kawasa/ trajuné pârå Maharsi/ puspitå kang wus mintir/ pinidånå jroning kalbu/ tâtå titining råså/ supayané åjå kongsi/ kêtêlah mring angkaraning tindak ardå//</p>

ardå//	dalam kalbu/rasa itu harus ditata dengan sangat hati-hati/supaya jangan sampai/terlanjur ke dalam perbuatan angkara murka//
--------	---

h. Terjemahan sâhå Cathêtan Terjemahan ing Teks Sêrat Wignyâtâyå

Terjemahan teks Sêrat Wignyâtâyå katindakakên kanthi nggantos basaning *teks*, inggih mênikå saking bâså Jawi dados bâså Indonesia. *Metode terjemahan* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *metode terjemahan harfiah, terjemahan isi* utawi maknå, sâhå *terjemahan bebas* ingkang dipungarap kanthi *kontekstual*. Asiling *terjemahan teks Sêrat Wignyâtâyå* kasêrat kanthi wujud *tabel*. Salajêngipun, kapanggihakên kalih têmbung ingkang dados *cathêthan terjemahan*.

Tabel 2: Asiling Suntingan sâhå Terjemahan Teks Sêrat Wignyâtâyå

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
<p>Pupuh 1 : Sinom (Kåcå 1) 1. /-/ rarasên wuryaning råså/dèn marsudi trusing ati/sasmitaning Kang Kawasa/trajuné pârå Maharsi/ puspitå kang wus mintir/ pinidånå jroning kalbu/tåtå titining råså/ supayané åjå kongsi/ kêtêlah mring angkaraning tindak</p>	<p>Pupuh 1 : Sinom (Kåcå 1) 1. /-/ tatalah <i>segala</i> <i>rasa/biasakanlah hingga</i> <i>ke dalam hati/segala</i> <i>pertanda dari Yang</i> <i>Kuasa/tersirat melalui</i> <i>(olah rasa dan olah</i> <i>pikir) Pendita</i> <i>Luhur/bunga yang sudah</i> <i>menonjol (hasil olah</i> <i>rasa dan olah</i> <i>pikirnya)/tertanam di</i></p>

6. Pirêmbagan

a. Nisthå, Madyå, sâhå Utåmå tumrap Manungså

Titikanipun tiyang ingkang tumindak nisthå antawisipun, 1) tiyang ingkang ninggal tâtå krami; 2) tiyang ingkang saru sandhanganipun; 3) tiyang alit ingkang karya wismå agêng sâhå éndah satêmah ngungkuli Gustinipun; 4) tiyang ingkang karya wismå madhêp mangulon sâhå mangétan; 5) tiyang ingkang lumuh ing pakarti; 6) tiyang ingkang karyanipun namung dhahar sâhå saré kémawon; 7) tiyang ingkang karyanipun namung nênuwun saping-paring dhatêng tiyang sanès. Titikanipun tiyang ingkang tumindak madyå antawisipun, 1) botên nyuwun sugih ananging namung nyuwun pikantuk bukti, têngêsipun narima; 2) tiyang ingkang dhahar sâhå saré namung saprêlunipun; 3) tiyang ingkang purun nambut karya kanggé ngupadi sandhang têdhå. Wondéné titikanipun tiyang ingkang tumindak utåmå antawisipun, 1) tiyang ingkang mangrêtos *kodrat* sâhå *iradat*, têngêsipun mangrêtos têtanipun têdhå sâhå sandhang; 2) tiyang ingkang sagêd ngêtrapakên kawulå Gusti; 3) tiyang ingkang bêtah lênggah sâhå bêtah botên guling, têngêsipun tiyang ingkang sagêd nindakakên lampah prihatos; 4) tiyang ingkang mangrêtos

sêdâyâ kawruh; 5) tiyang ingkang ngawulâ dhatêng ratunipun; 6) tiyang ingkang muluk ing sabarang pakaryan; 7) tiyang ingkang nêkung tâtâ kramanipun.

b. Nisthâ, Madyâ, sâhâ Utâmâ mliginipun tumrap Guru

1) Nisthâ tumrap Guru

Inkang kaping satunggal sipatipun kados **kukilâ**. Titikanipun guru ingkang tumindakipun kados kukilâ inggih mênikâ, 1) guru ingkang sênêng ngandêlakên kapintêranipun, kamangkâ sêjatosipun dèrèng mangrêtos ngèlmi; 2) guru ingkang satuhu nganti-anti pamrih saking muridipun; 3) guru ingkang pisungsungipun kêpéngén supados sadâyâ pakarêmanipun dipunturuti muridipun; 4) muridipun ingkang asring dipunsâbâ namung ingkang asring paring kauntungan; 5) guru ingkang boten mikir kotamaning laku. Inkang kaping kalih sipatipun **rênâ**. Titikanipun guru ingkang dipunsêbut guru rênâ inggih mênikâ: 1) guru ingkang nyuwun supados ingkang maguru kédah rêmên dhatêng sabarang karsanipun guru; 2) manawi gadhah panêmu, sêjatosipun panêmunipun asalng saking panêmuning muridipun ingkang waskithâ; 3) guru ingkang dèrèng mangrêtos ngèlmi; 4) manawi ngandharakên piwulang gurunipun namung ing ngarsâ, botên nglakoni tumindak mênâpâ-mênâpâ. Inkang kaping tigâ sipatipun **malipis**. Titikanipun guru ingkang dipunsêbut guru malipis inggih mênikâ, 1) guru ingkang gampang krénah dhatêng janmâ ingkang darbé kati kémawon; 2) manawi

wontên murid ingkang ngalap bêrkah lajêng dipunsuwuni wragad; 3) murid ingkang nyukani wragad dipunsambut rumiyin. Inkang kaping sakawan **Guru Amét Sémah Garwâ ing Murid**. Titikanipun guru ingkang dipunsêbut guru amét sémah garwâ ing murid inggih mênikâ, 1) guru ingkang dèrèng anjajah sabarang ngèlmi; 2) guru ingkang yuswanipun kirang saking wêwatêan; 3) èrèng anandhang kingnis. Inkang kaping gangsal **Guru Nir Sasânâ**. Titikanipun guru ingkang dipunsêbut guru nir sasânâ inggih mênikâ, 1) guru ingkang botên gadhah wismâ; 2) guru ingkang ngupayâ bukti kanthi ngidêri muridipun, tégêsipun asring sinâbâ ing wismanipun pârâ muridipun. Inkang kaping ênêm **Guru Galuyur Patrapé**. Titikanipun guru ingkang dipunsêbut guru galuyur patrapé inggih mênikâ, 1) guru ingkang botên mangrêtos sâhâ botên ngandharakên dunungipun ngèlmi; 2) ngèlminipun guru sâhâ muridipun sampyuh; 3) guru ingkang ngutus muridipun madosi piyambak ngèlminipun.

2) Madyâ tumrap Guru

Madyâ tumrap guru mênikâ ingkang **Gênthong Ngumosi**. Titikanipun guru ingkang dipunsêbut gênthong ngumosi inggih mênikâ, 1) guru ingkang nampik murid ingkang miskin; 2) tumindakipun tumambah dhatêng muridipun ingkang miskin, ananging botên cinêngil sangêt; 3) guru ingkang ngrêmbês-êmbês wragading muridipun sakêdhik-sakêdhik sinambi nênggâ murid ingkang kathah wragadipun.

3) Utâmâ mliginipun tumrap Guru

Utâmâ tumrap guru mênikâ ingkang dipunsêbut **Pramatining Laku**. Titikanipun guru ingkang dipunsêbut pramatining laku inggih mênikâ, 1) guru ingkang gadhah wismâ, garwâ, sâhâ siwi; 2) tansah ngabdi dhatêng Sri Naréndrâ; 3) wismanipun ngrêsêpakên manah; 4) guru ingkang botên nilar saréngat (*syari'at*); 5) guru ingkang bêtah wungu sâhâ lênggah, têngêsipun sagêd nindakakên lampah prihatos; 6) karêmanipun guyon kaliyan raré alit; 7) guru ingkang kapujangganipun saé; 8) sagung pakaryan putus; 9) tansah mêmayu harjaning nagri; 10) tansah manut paréntahing Gusti kanthi nglampahi sadâyâ paréntahipun; 11) tansah atur puji *syukur* dhatêng Gusti; 12) ansah ngupadi sandhang têdhâ; 13) tansah nindakakên tatananipun agami; 14) panggénanipun botên ngémbâ-émbâ pârâ Gusti, têngêsipun tansah prasâjâ; 15) tansah mangrêtos ing kadang; 16) srêgêp sumiwi ing Sang Prabu sâhâ ngawulâ; 17) sagêd ndamêl lêmêsing têmbung.

PANUTUP

Dudutan

Naskah Sêrat Wignyâtâyâ dipungarap kanthi lampahing panalitèn filologi inggih mênikâ *inventarisasi naskah, deskripsi naskah, transkripsi teks, transliterasi teks, suntingan teks, terjemahan teks..* Adhêdhasar asiling panalitèn sâhâ pangrêmbaging isining *teks, konsep nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ*

wontên ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ kapérang dados kalih, inggih mênikâ 1) *konsep nisthâ, madyâ, utâmâ tumrap manungsâ, sâhâ* 2) *konsep nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ mliginipun tumrap guru.*

Pamrayogi

Adhêdhasar panalitèn *teks Sêrat Wignyâtâyâ* ingkang sampun katindakakên, wontên pamrayogi panalitèn ingkang kaandharakên ing antawisipun, 1) *teks Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ taksih prêlu dipuntliti malih kajumbuhakên kaliyan bab bâsâ, sastrâ, mênapâ bab sanèsipun; 2) panalitèn *naskah mliginipun naskah* Jawi taksih prêlu katindakakên kanggé nglêstantunakên isining *naskah*, ugi kanggé nglêstantunakên piwulang ing salêbêting *teks* ingkang taksih sagêd dipunjumbuhakên ing pagêsangan masarakat samênikâ.

KAPUSTAKAN

Bambang Purnomo, S. 2007. *Filologi dan Studi Sastra Lama*. Surabaya: Penerbit Bintang.

Baroroh-Baried, Siti dkk. 1985. *Pengantar Teori Filologi*, Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.

Djamaris, Edwar. 2002. *Metode Penelitian Filologi*. Jakarta : CV Manasco.

Endraswara, Suwardi. 2006. *Falsafah Hidup Jawa*. Yogyakarta: Cakrawala.

- _____. 2013. *Falsafah Kepemimpinan Jawa*. FBS Universitas Negeri Yogyakarta.
- Kaelan. 2012. *Metode Penelitian Kualitatif Interdisipliner Bidang Sosial, Budaya, Filsafat, Agama, dan Humaniora*. Yogyakarta: Paradigma
- Mulyani, Hesti. 2009. *Membaca Manuskrip Jawa*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- _____. 2011. *Komprehensi Tulis. Gêgaran Mata Kuliah Komprehensi Tulis Jawa*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- _____. 2013. *Komprehensi Tulis*. Yogyakarta: Astungkara Media.
- _____. 2014. *Teori dan Metode Pengkajian Filologi*. Yogyakarta: Penerbit Angkara Media.
- Muttaqin, Ilham Inki. 2014. *Pinter Nembang Macapat*. Yogyakarta: Media Pressindo.
- Tedjowirawan, Anung. 2001. "Unsur-unsur Ajaran Pimpinan dan Abdi Negara di dalam Teks-teks Pustakaraja Madya Karya R. Ng. Ranggawarsita, Relevansinya dengan Kepemimpinan Masa Sekarang". *Jurnal Humaniora*, 2, XIII, hlm. 182-193.
- Zachrun Istanti, Kun. 2013. *Metode Penelitian Filologi dan Penerapannya*. Solo: Penerbit Elmatara.